

КУЛТУРА ПОЛИСА
УДК 94(497.113)''19'':329.1
ПР

НЕБОЈША ПЕТРОВИЋ
Установа Студентски центар
Нови Сад

ВОЈВОЂАНСКИ РАДИКАЛИ И АУТОНОМИЈА ВОЈВОДИНЕ 1918 - 1929

Сажетак: Идеја о Аутономији Војводине пре 1918. године манифестовала се као борба Срба за верску, културно-просветну а у одређеним историјским тренуцима и територијалну аутономију у оквиру Хабзбуршке односно Аустро-Угарске монархије. У старој држави представљала је гарант националног опстанка у новој држави Срба Хрвата и Словенаца идеја о Аутономији Војводине сматрана је главном препреком ка политичком и духовном уједињењу са српским народом преко Дунава и Саве.

Војвођански радикали представљали су се као државнотворна политичка странка, а самим тим и као највећи противници свих самоуправа. Погрешни политички а пре свега економски потези власти у Београду детерминишу и одређену реакцију код војвођанских радикала. Ова реакција манифестује се на више начина: од тежње за обновом укинутог централног одбора преко борбе против довођења неквалификованог чиновништва, најчешће из Шумадије. Најдубљу реакцију изазивају појаве економског искориштавања Војводине (пре свега непопуларна пореска политика).

НЕБОЈША ПЕТРОВИЋ

Кључне речи: Војводина, аутономија, радикална партија, централизам, национализам.

Војвођанске радикале између два светска рата савремена историјска наука не види као политички субјект који се руководи самосталном политичком акцијом. Прихвативши програм Радикала из Србије, без икаквих резерви и претходних услова, прихватили су монархистички облик владавине и унитаристичку концепцију као гаранцију државног интегритета. Кроз политичко деловање изјаве и учења страначких првака, наша историографија војвођанске радикале сматра националистима, највећим борцима против уређења државе на бази историјских покрајина, као и најтврђим језгром целе радикалне странке. С друге стране, међу војвођанским радикалима, скоро сви аутори региструју извесне аутономистичке тенденције које се уочавају не само у радикалској штампи, већ и у изјавама појединих страначких лидера, као и кроз поруке са многобројних политичких скупова. Међутим, тај феномен се не тумачи као јасно политичко опредељење за аутономију Војводине, већ као усамљена ефемерна појава детерминисана социјално - економским и национално - политичким противречностима које су оптерећивале не само Војводину, него и Краљевину СХС, односно Краљевину Југославију.

Циљ овог рад није доказивање супротног. Иако нас истичање ових тенденција доводи у нешто што би Хобсбаум рекао сиву зону где истраживање онога што јесте, чак и избора што јесте, стално зависи од тога ко смо и шта желимо да се догоди или не догоди. (Ерих Хобсбаум, 1992: 83)

Обратићемо пажњу на историјске догађаје и проблеме који су детерминисали активности војвођанских радикала. Политичке акције које су манифестовале јасну поруку Београду са већим разумевањем и уважавањем одређених војвођанских интереса.

Демисија народне управе

Идеја о аутономности Војводине егзистирала је и у политичком решењу о поверавању управних послова у Банату, Бачкој

и Барањи, Народном савету и његовом извршном органу - Народној управи, који је изгласала Велика народна скупштина у Новом Саду. (Чедомир Попов-Јелена Попов, 1993: 19) По одлуци Велике народне скупштине територијом Бачке, Баната и Барање, руководио је велики Народни савет, као самоуправно тело од педесет чланова. За његов извршни орган формирана је Народна управа са 11 одсека на челу са народним повереницима. На првој седници великог Народног савета, за председника је изабран Славко Милетић, док је председник Народне управе постао Јоца Лалашевић. Радикали су добили само два ресора: у Народној управи повереник за привреду је постао Мита Клицин, а за финансије Влада Манојловић. Добили су и места великих жупана Торонталске (Славко Жупански) и Бачко - Бодрешке жупаније (Коста Бугарски). (Бјелица,) Статус и самосталност ове власти нису се од почетка уклапали у концепције српских политичких кругова о уређењу нове југословенске државе. У складу са тим ставовима упућен је Народној управи од Светозара Прибићевића званичан захтев да поднесе оставку, пошто је именована влада за цело краљевство СХС. (Ранко Кончар, 1995: 24, 25)

Јаша Томић је предложио да „Велики народни савет прими оставку Народне управе, јер оставка одговара парламентарним правилима и да је позове да продужи свој рад привремено, и даље, док влада у Београду не именује нову управу или не учини ново расположење”. Гласањем о овом питању прихваћено је гледиште Јаше Томића, за које се определило 16 чланова, док је 12 било против демисије. (Ранко Кончар, 1995: 26.)

Какав је однос у овом периоду радикала према Народној управи и према свим видовима покрајинских самоуправа, најбоље сведоче речи Јаше Томића: „Свет није разумео ову нејединствену и расцепкану „целину” и чудило се, како та држава може уопште постојати. Али несрећени грађани те државе, навикли су се на ово државно чудовиште, па има и данас људи, који не могу заборавити „лепоту” негдање мајке своје, па би волели да и у новој држави створе покрајинске земаљске саборе. Зато сам недавно и казао „Припазите браћо на нас, које је одљуљала колевка Аустро-Угарске. (Јаша Томић, 1919: 23)

Захваћени националним одушевљењем, приступањем Војводине Србији, ови дојучерашњи борци за аутономију у оквиру Аустро-Угарске у чијој је основи имала антиаустријски и антиугарски карактер, сада иступају против покрајинских влада и децентрализације, сматрајући себе државотворном странком.

Међутим, постоје индиције да су неки други разлози инспирирали радикале према оваквом понашању. Политички противници су оптужили радикале да су од самог почетка опструирали рад Народне управе и из све снаге радили на томе да се она разреши, а њене надлежности пренесу на београдске органе. Разлог овакве народне делатности војвођанских радикала није лежао у оданости централизму, већ у чињеници да им страначка структура Народне управе није одговарала. (Бјелица, 24)

Сам Јаша Томић је предлажући да Велики народни савет прихвати оставку Народне управе, истицао да она привремено настави рад док влада у Београду не именује нову управу, што је остављало утисак неодређености. (Ранко Кончар, 1971: 32)

Касније је и отворено изражавао резерве чак и незадовољство због начина како се после 1918. године, приступило организовању и уређењу нове државе. Нешто о томе почео је и да пише, али је на негодовање из Београда престао да у јавности излаже своје ставове и мишљења. Пред ужим кругом својих пријатеља и сарадника, Томић је искрено и отворено говорио да се преурањило са укидањем аутономија покрајина, да ће форсирање централизма и унитаризма изазвати незадовољство и отпор, те да ће се интегрално народно јединство тумачити као негирање српства, а још више хрватства и изазвати сепаратизам. (Борис Кржем, 1995: 181-195)

Ове стидљиве искре незадовољства испољене код Јаше Томића тешко бисмо могли назвати нечим другим осим (његовим) тренутним, личним незадовољством. Демисија народне управе за овај рад не би ни била посебно интересантна, да у овом догађају нису нешто касније многи видели извор свих невоља у којима се наша Војводина, било да су оне економске или политичке природе.

Уставни нацрт Стојана Протића

Незавидан економски положај Војводине, као политичка клима која влада за време уставних расправа пред доношење Видовданског устава 1921., пробудило је идеју о аутономији Војводине и код многих војвођанских радикала. Имајући у виду са каквом су се енергијом радикали борили против покрајинских самоуправа, поларизација унутар Радикалне странке изазвана уставним нацртом Стојана Протића има посебну историјску тежину.

Полазећи такође од унитарне концепције државног уређења, Протић је био за компромис и успостављање широких локалних самоуправа а највећа самоуправна јединица би била покрајина. У његовом нацрту држава се дели на 9 покрајина: Србија, Стара Србија са Македонијом, Хрватска и Славонија са Ријеком, Истром и Међумурјем, Босна, Црна Гора са Херцеговином, Боком и приморјем, Далмација, Срем с Бачком, Словеначка зис Прекомурјем. (Ранко Кончар, 1924-1941: 34) Радикална странка је одбацивала Протићев нацрт, а у Уставотворној скупштини, њему и његовим истомишљеницима, радикалски посланички клуб је забранио да учествују у дебатама. (Бјелица, 58.)

За овакав ригидан централизам историјска наука је видела разлоге у београдској велико српској идеологији и необузданим хегемонистичким тежњама према другим народима. Међутим, нека нова истрживања ове проблематике дају нова, мање упрошћена објашњења.

Од спољних фактора, Француска је по важности утицаја и одлучивања у југословенским стварима била на првом месту. Они су сматрали да постоје јаки унутрашњи и још јачи спољашњи разлози зашто југословенска држава не може бити федерална јединица. Федералне јединице су могле бити полуге за разбијање Краљевине СХС и потпадање њених делова под други утицај. Од јаким унутрашњих разлога, због којих је југословенска држава виђена да буде унитарна од стране Француза били су њихов доживљај југословенског простора и људи који су на њему живели. Они су виђени као један народ који на претежном делу своје територије говори јединственим језиком. Језик је по њиховом схва-

тању био основа модерне нације. (Гордана Кривокапић-Јовић, 48, 49)

Међутим, етничка структура становништва у Војводини још више компликује ионако сложену политичку, етничку и економску слику краљевине СХС.

Према попису становништва од 31. јануара 1921. (без Срема), српскохрватским као матерњим језиком, говорило је 514.124 (37,3%), мађарским 382.070 (27,4%), немачким 328.173 (23,7%), разним словенским језицима 73.835 (5,5%). У Банату, Бачкој и Барањи је било православних Срба 401.386 (29,14%), Хрвата (Буњеваца и Шокаца) 112.738 (8,2%). (Богумил Храбак, 1984-1969)

Само ови статистички подаци, појачани страхом од мајоризације несловенског (мањинског) становништва иду у (прилог) горе наведеног француског пројекта. На основу свега овога било би логично да управо радикали из Војводине буду највећи борци против уставног нацрта Стојана Протића. Међутим, у историји друге ствари никада нису једнаке.

После отвореног сукоба и искључења из вођства странке, Протић покушава да нађе шире политичко упориште међу војвођанским радикалима. Обилазећи радикалске организације у Новом Саду, Суботицу, Сомбору и другим местима, уверава се да међу радикалима постоје политичке групе које подржавају његова схватања и Војводину као уставну реалност, у „историјским” границама и самоуправним правима. (Ранко Кончар, 1929-1941: 35)

На Малу Госпојину 21. септембра 1921. године Жарко Миладиновић сазива у Новом Саду чланове укинутог Централног одбора за Војводину. У присуству 130 изасланика затражена је: поновна успостава Централног одбора за Војводину, уважавање захтева и жалби војвођанских радикала поводом политичких и економских прилика у земљи, а ако то Главни одбор не учини, да они пређу у опозицију. (Борис Крижан, 1995: 190)

Покушај вођства странке да се неслагање међу радикалима уопште, и у Војводини посебно превазиђу, није довела до очекиваних резултата нити до смиривања. И поред (свог) инсистирања на измирењу Пашића и Протића, радикали из Војводине и даље захтевају решавање војвођанских проблема, као што су

аграрна реформа, промене у политичком раду странке и њеном прилагођавању новим условима, односно, измене и промене у статуту странке које би омогућиле политичко организовање и на покрајинско - обласном принципу. (Ранко Кончар, 1929-1941: 36)

Захтев за измену програма и статута странке не може се тумачити само као жељу за децентрализацијом Радикалне странке, већ и као прва отворена критика централистичке идеје. Праћена схватањима о неопходности ревизије Видовданског устава.

Сада се већ процењује да су прилике у земљи сазреле и за радикалније ревидирање Устава како би се задовољиле потребе свих делова земље и народа. Мада је захтев за ревизију Устава унутар дела војвођанских радикала тешко потпуно оценити, чини се да они остају у оквирима Протићевих уставних концепција и да одражавају његове напоре за ублажавање државног централизма и изналагање компромиса са Хрватима, али и другим срединама које у било ком смислу - националном, историјском, економском, културном, имају и испољавају покрајинско обележје. (Ранко Кончар, 1929-1941: 36)

Вођство радикалне странке сматрало је да су овакве тенденције инспирисане активношћу Стојана Протића. Не увидевши или не желећи да знају да је незадовољство војвођанских радикала а стањем у држави, нарочито у Војводини, постојало и пре Протићевих уставних концепција и да се подршком његовом нацрту, (незадовољство) сублимише у одлучније и дефинисаније захтеве. Не сумњамо да је ауторитет Стојана Протића додатно охрабрио војвођанске радикале да своје критике према политици Београда искажу, уместо уском кругу пријатеља попут Јаше Томића, оштром Резолуцијом од 21. септембра 1921. године.

Економско исцрпљивање Војводине

Основни разлог у обнављању идеје о аутономији Војводине већина историчара тражи у економском пропадању ове покрајине. Које је настало пре свега услед економских промена разбијањем Аустро-Угарске Монархије.

Привредне гране и капацитети били су у Војводини развијени саобразно условима у ранијој држави. Тако је млинарска

индустрија била предимензионирана за нове прилике. Пласирање житарица, као основног производа Покрајине, било је угрожено због неподесног саобраћаја, превисоких тарифа и спорог транспорта на железницама. Било је јефтиније и експедитивније довести у западне крајеве државе хлебно зрно из Северне Америке и Аргентине него из Новог Сада. (Богумил Храбак, 1984: 73) Али било је и других разлога овог пропадања. Војводина је посебно погођена великим пореским оптерећењем. За првих девет месеци 1925. године, тадашња Војводина је унела у државну благајну 211.644.062 динара непосредног пореза, док је у целој Краљевини наплаћено 645.564.582 динара, нешто мање од трећине. (Богумил Храбак, 1984: 78)

Чињеница да је Војводина као најбогатија област 1918. године у целој Краљевини СХС, за само неколико година изгубила ту предност, довољан је разлог за одговарајућу политичку реакцију. Која се манифестовала у снажној антисрбијанској политичкој пропаганди не ретко предимензионарајући постојеће појаве економског искориштавања Војводине. У овом фронту одбране војвођанских интереса били су и радикали.

Познати радикал, Емил Гаврило, у једном свом саставу је навео: „Привредници Војводине имају нарочитог разлога да се жале на примеру Закона о порезу на пословни порез. Закони општи за целу краљевину али се безобзирно примењују само у Војводини. Тако, Нови Сад плаћа исто толико као и Загреб, чији је промет пет и више пута већи од Новог Сада, а више од пола београдског пореза на пословни промет који би требао да износи осам до десет пута колико у Новом Саду.” (Богумил Храбак, 1984: 80) Приликом годишњице ослобођења, главно радикалско гласило „Застава” објавила је уводник „Плачи Војводино” у коме је жестоко критикована београдска Влада што на Војводину гледа као на краву музару. (Богумил Храбак, 1984: 80)

Разлоге овако снажне критике економске политике Београда према Војводини од стране радикала треба тражити и у социјалној структури странке. Која се временом мењала приступањем у њене редове имућнијих сељака, трговаца и занатлија. Као власници већих земљопоседа, радионица, трговачких и банкарских кућа, радикали су, не само први осетили новонастале економске

тенденције, већ су критиком Београда стали у одбрану својих личних интереса.

Закључак

Идеја о аутономији војвођанских радикала, егзистирала је у одређеним облицима у првим деценијама постојања заједничке државе. Њене корене не можемо тражити у ранијој црквеношколској аутономији која се сматра установом српског националног покрета са антидржавним, односно антиаустријским карактером.

После рушења Аустро-Угарске монархије и стварања заједничке државе, коју су сви Срби видели као круну вековне ослободилачке борбе, аутономија се није помињала као форма конституисања Војводине. Једино решење био је строги централизам, односно успостављање што чвршћих и непосреднијих веза са српским народом преко Саве и Дунава.

Нека нова истраживања, разлоге за српско потенцирање централизма виде у дубоком француском утицају. Осим страха од разбијања државе на федералне јединице, француско заговарање унитаризма лежи у њиховом поимању идеје националитета, која се фокусира на институционални и територијални оквир државе, са снажним нагласком на политичком јединству грађанства, у које свој национални оквир поставља у контекст једног заједничког политичког представништва, једног закона и истих политичких услова. (Љубиша Деспотовић, 2003: 40)

Улазећи у заједничку странку са „србијанским”, радикалима војвођански радикали на најбољи начин изражавају своје мишљење о месту Војводине у новој држави. Међутим, као што смо видели стварање заједничке странке није довело до потпуног замирања идеје о аутономији. Нарочито је занимљиво питање у којој мери су међусобне разлике утицале на појаву аутономашких захтева и одређених неразумевања на релацији Нови Сад - Београд.

Војвођанска и србијанска Радикална странка, не само организационо, већ и по својој садржини, две су посебне странке настале у различитим друштвеним структурама и са различитим непосредним политичким задацима. Тако су у нову државу ушли и

са посебним политичким менталитетима. Војвођански радикали су, упркос мађарској доминацији, имали у оквирима Угарске интензивни политички живот, страначку организацију, партијску штампу и представнике у органима црквеношколске аутономије. (Љубинка Богетић, 1970: 173)

Док су војвођански радикали били опозициона странка националне мањине, која је своју активност фокусирала на борбу за очување својих националних права кроз деловање у оквирима црквеношколске аутономије, радикали су у Србији били низ година владајућа странка у својој националној држави.

Различита политичка традиција није пресудно утицала на појаву аутономашких тенденција, колико многобројне и комплексне економско - политичке противречности. Међу њима нарочито испреплетаност различитих националних интереса у целој Краљевини, као и међусобно супротстављене визије о устројству нове државе.

Не би требало занемарити психолошке мотиве изазване потискивањем домаће елите, и довођењем најчешће неквалификованих - корупцији склоних чиновника преко Саве и Дунава. Суноврат војвођанске привреде, у много чему изазвана погрешном економском политиком Београда, нарочито је узнемирило поједине радикалске прваке. Слабо познавање покрајинских специфичности и не поштовање економских интереса војвођанске елите проузроковало је код радикала питање о целисходности централистичког устројства нове државе као једног од њихових главних програмских постулата. Овде долазимо до суштинског питања - у којој мери се одбрана сопствених интереса и блага критика унитаристичке концепције може назвати аутономаштвом. Одговор на ово питање тешко је добити. Обавеза историјске науке није да ове појаве или тенденције код војвођанских радикала не критички и предимензиониране истиче, нити узгред региструје као не много значајне појединачне случајеве, већ приступи овом проблему на начин какав се очекује од савремене историографије.

Литература:

- Бјелица Слободан, *Народна радикална странка у Војводини 1918-1929*, магистарски рад у рукопису,
- Богетић Љубинка (1979), *Присједињење војвођанских радикала радикалној странци Србије*, Зборник за историју Матице Српске, Нови Сад,
- Деспотовић Љубиша (2003), *Српска политичка модерна*, Стилос, Нови Сад.
- Кончар Ранко, (1995), *Опозиционе партије и аутономија Војводине 1929-1941*, Нови Сад,
- Кончар Ранко (1971), *Идеја о аутономији Војводине*, Нови Сад,
- Кривокапић Гордана (2000), *Радикалски концепт нове југословенске државе*, Токови историје, Београд,
- Кршев Борис (1995), *Прилог питању односа војвођанских радикала према Видовданском уставу*, Зборник Матице Српске за историју, Нови Сад,
- Попов Чедомир - Попов Јелена (1994), *Аутономија Војводине - српско питање*, Сремски Карловци,
- Томић Јаша (1919), *Мисли о новијој држави*, Нови Сад,
- Хобсбаум Ерик (1992), *О историји*, Београд.,
- Храбак Богумил (1984), *Аутономизам у Војводини 1919 - 1928 као реакција на финансијско исцрпљивање и политичко запостављање Војводине*, Годишњак Друштва историчара САП Војводине, Нови Сад.

VOJVODANKSKI RADICALS AND AUTONOMY OF VOJVODINA 1918-1929

Summary: The idea of Vojvodina's autonomy in the period before 1918 was manifested as the Serb's struggle for religious, cultural-educational, but in some historical moments also for territorial autonomy within the Hapsburg, ie Austro-Hungarian Monarchy. In the

old state this idea represented the guarancy of the national survival which in the new state called the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes it was considered as the main abstacle to the political and spiritual union with the Serbs across the Danube and the river Sava.

The radicals in Vojvodina presented themselves as a political party oriented towards state -building and thereby as the strongest opponent of kinds of self-government. Wrong political moves, first of all wrong economic moves made by the government in Belgrade determined also a specific reaction from the radicals in Vojvodina. This reaction was manifested in various ways: to begin with the aspiration for renewal of previously abolished central board all the way to expressing disagreement with bringing unqualified clerks mostly from Sumadija.

The fact that Vojvodina was taken advantage of in economic sense (extremely unpopular tax politics in the first place) caused the deepest reaction.

Key words: Vojvodina, autonomy, radical party, centralism, nationalism.